

T o n e F e r e n c: *La provincia 'italiana' di Lubiana. Documenti 1941 - 1942.* Istituto Friulano per la Storia del Movimento di Liberazione. Udine (Videm) 1994. 582 str., ilustr. (Studi e documenti 18).

Ko je pred osmimi leti prof. dr. Tone Ferenc izdal zbirko virov o italijanski okupacijski politiki v medvojni Ljubljanski pokrajini (Fašisti brez krinke, Dokumenti 1941 - 1942, Založba Obzorja, Maribor 1987), je bila ta po svoji vsebini kakor naročena za italijanski znanstveni prostor, ki pa, kot vemo, boleha na poznavanju slovenskega jezika še mnogo bolj kot to velja v nasprotni smeri. Takrat smo obžalovali, da dokumenti niso objavljeni (tudi) v originalu. V medtem povsem spremenjenih razmerah, tako na slovenski kot na italijanski strani, je prišlo ob velikem prizadevanju videmskega inštituta za zgodovino odpornišтва do italijanske izdaje omenjene zbirke virov. Prevajalec je bil prof. Ezio Martin. Avtor sam pa se je potrudil, da je za italijansko objavo znova zbral in prispeval vse dokumente v originalu, tako da je ta objava za strokovnjake celo verodostojnejša od slovenske, kjer so bili dokumenti (sicer odlično) prevedeni.

Knjiga je vsebinsko enaka slovenski izdaji. V nekoliko skrajšanem uvodu je avtor dodal le zahvalo tistim, ki so najbolj zaslužni za izid italijanskega prevoda. Pri navedbi originalne izdaje v kolofonu je prišlo do nedoslednosti pri letu izdaje, saj je bila slovenska izdaja datirana z letom 1987 (tudi v CIP-u), le da je izšla 1988. V italijanski izdaji zbirke sta objavljena dva dokumenta manj; gre za dve zabeležki poveljnika XI. armadnega korpusa generala Robottija z dne 26. maja 1942, ki pa sta manj pomembna; najpomembnejše vprašanje, ki ga obravnavata, zadeva odločitev o ustrelitvi talcev po uboju dr. Lamberta Ehrlicha.

Pričujoče delo je zbirka virov o okupacijski politiki italijanskega okupatorja na Notranjskem in Dolenjskem z Ljubljano, na ozemlju, ki ga je italijanski okupator maja 1941 priključil svoji državi, ga organiziral v Ljubljansko pokrajino (Provincia di Lubiana), ki ji je dal kljub temu poseben status (prebivalcem ni bilo potrebno služiti v italijanski vojski, imeli so poseben davčni status, uvedena je bila uradna raba obeh jezikov, na političnem področju pa v ustanovitvi visokega komisariata, posebnem posvetovalnem organu sosvetu ali konzulti, v katerega so vstopili nekateri slovenski politiki).

Precizen in slikovit prikaz stanja v provinci nam je avtor prispeval v temeljiti uvodni študiji o vseh področjih delovanja okupacijskega režima, od vojske in policije, sodstva, do preskrbe in ravnanja z gozdovi. Studija je dopolnjena s številnimi grafičnimi (razporeditve vojaških postojank v različnih obdobjih) in podatkovnimi preglednicami (npr. o vojaških izgubah v pokrajini) ter slikovnim gradivom, pretežno portreti italijanskih funkcionarjev v pokrajini.

Osrednje mesto v knjigi zavzema 107 dokumentov italijanskih oblasti, urejeni po kronološkem redu od 12. aprila 1941 do 30. decembra 1942; za poznejše obdobje pa avtor ni našel dokumentov enake pomembnosti. Gre za najpomembnejše in najatraktivnejše dokumente, ki so jih ustvarili v medsebojnih diskusijah najvišji oblastniki pokrajine, tudi v diskusijah z ustreznimi nadrejenimi poveljstvi in ustanovami v Rimu.

Prvi sklop dokumentov prikazuje oblikovanje pravnega statusa novoosvojene pokrajine, ki je dosegla vrh s kraljevim ukazom o vključitvi Ljubljanske pokrajine v italijansko kraljestvo.

Drugi sklop dokumentov kaže na italijanske reakcije na prve začetke odporniškega gibanja v okviru Osvobodilne fronte; kot krivce zanj so dolžile komuniste. Do prvega preplaha je prišlo že nekaj dni pred 14. julijem, obletnico padca Bastilje, in sicer predvsem med vojaškimi veljaki. Vojaško poveljstvo je nato začelo izdelovati načrte za reagiranje v primeru oboroženega upora, sprva povezane z dogodki v sosednji NDH, nato, avgusta 1941, glede na razmere v pokrajini. Generali so si od jeseni 1941 prizadevali, da bi dobili v svoje roke boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju, čemur pa se je upirala civilna oblast, iz kompetenčnih razlogov in ker je sprva na položaj gledala bolj optimistično. To rivalstvo med oblastniki se je nadaljevalo vse do Mussolinijevega odloka, s katerim je vojski zaupal obrambo reda in miru januarja 1942, in še dlje, le da je nato negodovala civilna veja oblastnikov in v Rim sporočala, kako nerodna in neuspešna je vojska pri vzdrževanju italijanske oblasti. Spremljamo lahko reakcije na uspehe in neuspehe pri bojevanju s partizanskimi enotami od oktobra 1941 do spomladi 1942.

Prelomnico v spoznanju, da se osvobodilno gibanje ne bo dalo kar tako umiriti, predstavlja v glavah italijanskih vrhov napad na preserski most na južni železnici, za katere varnost so bili Italijani še posebej občutljivi zaradi prevozov strateške surovine - nafte iz Romunije.

Potem, ko je sodni del boja proti narodnoosvobodilnemu gibanju prevzela vojska (ustanovitev sekcije vojaškega vojnega sodišča II. armade), je januarja 1942 vojska razširila svoja pooblastila še na obrambo javnega reda in miru, kar je pomenilo, da je sama presojala okoliščine za nastop vojaških sil v pokrajini; civilnemu komisarju je ostalo le varstvo javnega reda in miru.

Vendar pa je v istem času vojaško vodstvo pripravljalo novo obrambno taktiko (načrt Primavera), s katero je nameravalo nastopiti ob partizanski vstaji, ki naj bi nastopila spomladi. Načrt je postal novo jabolko spora med obema vejama italijanske oblasti, še posebej za visokega komisarja, ki je bil osebno prizadet zaradi zmanjšanja pooblastil. Načrt je predvideval, da naj bi XI. armadni zbor, ki je po ocenah generalov bil prešibak za takojšnje zatrtje vstaje - imel pa je tedaj okoli 45.000 mož! - skoncentriral sile in ohranil le strateško najvažnejše postojanke in prometne zveze, kar pa ni bilo po volji visokemu komisarju, ki je s tem izgubljal podporo za svoje karabinjerske in financarske posadke v občinskih središčih. Razvoju tega načrta, ki je bil dosedaj poznan predvsem v svoji končni verziji, je posvečenih kar več dokumentov. Preventiva se je po drugi strani dopolnjevala z omejitvami gibanja, množičnimi internacijami oficirjev in podoficirjev bivše jugoslovanske vojske, študentov in politično sumljivih. V isto vrsto spada tudi ograditev Ljubljane z bodočo žico, ki je imela namen izolirati vodstveni center narodnoosvobodilnega gibanja od podeželja.

Genezo velike italijanske ofenzive in obdobja najhujšega terorja poleti 1942 podrobno prikazuje večja skupina dokumentov od pojava okrožnice "3C" dalje. Z omenjeno okrožnico se je pojavil tudi sistematičen "protiteror" italijanskih vojaških enot, ki so proti civilnemu prebivalstvu začele nastopati praviloma skrajno ostro s požigi hiš in vasi ter pobijanji civilnega prebivalstva v krajih, kjer so ali naj bi delovali partizani. V sklopu priprav na ofenzivo so jim pridružili množične internacije različnih kategorij prebivalstva, ukrepe za omejevanje gibanja in aktivnosti prebivalstva, ipd. Opazno je, da je visoki komisar le še pritrdjeval pobudam in zahtevam vojaških oblasti.

Vprašanje oborožene kolaboracije se v dokumentih pojavlja od spomladi 1942, ko italijanski vojaški in politični funkcionarji premišljujejo o prvih slovenskih pobudah, npr. Ehrlichov predlog za ustanovitev protikomunistične milice v začetku aprila, Adlešičevo poizvedovanje o možnosti za ustanovitev slovenske oborožene milice konec aprila 1942, ki pa so jih spočetka zavračali, ker so po eni strani menili, da bodo sami opravili z osvobodilnim gibanjem, na drugi strani pa niso hoteli, da bi meščanske sile, zlasti (bivšo) Slovensko ljudsko stranko, potisnili k Osvobodilni fronti, kar bi se zgodilo v primeru direktne zavrnitve.

Že konec maja 1942 je poveljnik XI. armadnega zbora kot edino možnost za stabilizacijo položaja predlagal veliko ofenzivno akcijo s svežimi silami in korpusovimi enotami ter zatrjeval, da je to edina možnost za ureditev razmer. Še pred koncem meseca je vedel, da njegovo zamisel odobravajo tako v poveljstvu za Slovenijo in Dalmacijo na Sušaku (SUPERSLODA), kot tudi v Rimu.

Posebej je omeniti prvotni program za izvedbo velike vojaške ofenzive poleti 1942, ki je bil dosedaj nepoznan, kljub temu, da ga hrani tudi Arhiv Slovenije v Ljubljani v sicer težko čitljivem rokopisu samega generala Robottija. Ta osnutek je še posebej zanimiv, ker kaže, da naj bi ofenziva imela le osem faz, oziroma "operativnih ciklov" kot so jih imenovali generali. Ker jih je dejansko bilo dvanajst, je jasno da so bili izdelani v zadnjem trenutku ali že med ofenzivo.

Zaključni dokumenti govore o rezultatih ofenzive; omenimo med njimi pogovor duceja Mussolinija v Gorici 31. julija s vojaškimi poveljniki in civilnimi funkcionarji, kjer se je zavzel za nadaljnjo zaostritev odnosa do slovenskega prebivalstva in potrjeval dotedanje drakonske ukrepe v ofenzivi, na drugi strani pa je resigniral z mislijo "To ljudstvo nas ne bo nikdar ljubilo".

Italijanska izdaja dokumentov o okupacijski politiki je pomemben prodor slovenskega zgodovinopisja v širši evropski, v tem primeru italijanski prostor, v katerem je sicer dr. Ferenc precej prisoten, saj je sodeloval na kar nekaj znanstvenih simpozijih. Pomemben dosežek je tudi to, da je sama dokumentacija izčrpno in natančno podprta tako z obsežno uvodno študijo kot podrobnim znanstvenim aparatom. Italijanska izdaja te knjige je še en dokaz o bolj odprti italijansko-slovenski znanstveni komunikaciji na tudi politično konotiranem področju novejšje zgodovine (delovanje italijansko-slovenske kulturnozgodovinske komisije, sodelovanje pri projektu v Trstu, diskusija o Pavonejevi monografiji), ki jo potencialno konfliktno urejanje bodočih državno-političnih odnosov zaenkrat še

spodbuja. Za italijansko bralstvo bo zbirka tako možnost hitre in strnjene informacije o tem, kaj je pomenila italijanska okupacija, pa tudi o življenju slovenskega prebivalstva pod nedvomno težkimi pogoji.

Damijan Guštin

S i l v o G r g i č: *Zločini okupatorjevih sodelavcev*; 1. knjiga: Izven boja pobiti in na druge načine umorjeni, ranjeni in ujeti slovenski partizani. Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije - Dolenjska založba, Novo mesto 1995, 559 str. (Partizanski knjižni klub, knjiga št. 15; Knjižnica NOV in POS, knjiga 87).

S splošnim slovenskim spraševanjem zadnjih let o smiselnosti in ambivalenci medvojnega dogajanja na Slovenskem se vedno bolj postavlja v ospredje tudi tisto, kar je konkretna vsebina vseh teh spraševanj: ne analiza ravnanja, temveč žrtve in storilci; ne analiza, temveč viktimologija.

Tovrstna literatura sicer ima že dolgo tradicijo. Začelo se je med vojno; omenimo le Črne bukke in V znamenju OF na eni strani in Fašistično-domobranski teror, skupaj z objavljenim in neobjavljenimi elaborati Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev na drugi strani. Nato so sledili povojni popisi žrtev okupatorjev in kolaborantov, v emigraciji pa je nastala najobsežnejša tovrstna publikacija protipartizanskega tabora, Bela knjiga slovenskega protikomunističnega odpora (Cleveland, 1974). Po letu 1990 so se pojavili ponatisi Črnih bukev, ena stran nekdanjih bojevnikov, društvo Nova zaveza, je začela z akcijo postavljanja farnih plošč, ki naj bi na simbolni ravni vzpostavile ravnotežje s spomeniki NOB. V tem kontekstu je (žal) videti vpeto tudi sicer povsem avtorsko prizadevanje Silva Grgiča, da dokumentirano, takorekoč z zgodovinsko metodo, prikaže zločine, ki so jih storili slovenski kolaboranti.

Pisec se je v nekem smislu, če pravilno razumemo motto, imel za nadaljevalca dela Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev. In je res, vsaj v tem smislu, da je v mnogočem uporabljal njeno gradivo in njeno metodo. Res pa se je povsem izognil orientaciji na krivce (kar je bila poglavitna naloga omenjene komisije), ki jih je ponekod celo omejil na inicialke in se posvetil predvsem žrtvam.

Poleg same kvantitativne plati pa nam knjiga priča o slovenskem medsebojnem sovraštvu in pobijanju, ki ostaja dejstvo, ne glede na to, ali to početje imenujemo državljanska vojna ali ne. V tem je knjiga dragocena, ker usmerja na nekoliko drugačno optiko, lahko bi rekli antropološko, kot pa jo sicer prakticira zdajšnja prevladujoča tendenca; da je torej vse rešeno, če odmerimo koliko je šlo v medvojnem dogajanju za osvobodilni boj in koliko za (boljševiško) revolucijo. Še mnogo bolj bo to veljalo za stvarino drugega dela, ki naj bi govoril o civilnih žrtvah.